

ფუძის რედუპლიკაცია როგორც წინადადების  
მიომხარისხოვანი წივრის გაფორმების საშუალება

ფუძის რედუპლიკაცია ახალი სიტყვის წარმოქმნის ერთ-ერთი საშუალებაა. იგი გულისხმობს სიტყვის ფუძის ან მისი ნაწილის გაორკეცებას და გამოხატავს სხვადასხვა გრამატიკულ კატეგორიას: უმთავრესად კი გამოყენებულია მორფოლოგიურ საშუალებად (ინდოევროპულ ენებში, ამერიკისა და აფრიკის ენებში... მაგ. ლათ. *do* — „ვაძლევ“, *dedi* — „მივეცი“...). ზოგ ენაში გამოიყენება მრავლობითი რიცხვის ან სხვა გრამატიკული კატეგორიის გამოსახატავად<sup>1</sup> (ასე, მაგალითად, მალაიურ ენაში *orang* არის „ადამიანი“, *orang-orang* — „ადამიანები“, „ხალხი“, *kup* — „ქვეყანა“, *kup-kup* — „ქვეყნები“<sup>2</sup>).

რედუპლიკაცია აგრეთვე წარმოადგენს სემანტიკურ საშუალებას (ქართულში, აფხაზურში, სომხურში...). ფუძის რედუპლიკაციით შეიძლება აღნიშნოს შედარებითი ხარისხის ფორმებიც<sup>3</sup>.

სპეციალურ ლიტერატურაში მითითებულია, რომ „დასაწყისში რედუპლიკაციის შინაარსი სიმრავლე-მრავალგზისობა-ინტენსივობის გამოხატვა უნდა ყოფილიყო. აქედან ის ზოგჯერ თითქოს სულ საწინააღმდეგო მნიშვნელობასაც იღუებს“<sup>4</sup>.

„აფხაზურში ძირთა რედუპლიკაცია — როგორც ეს აღნიშნული აქვს ქ. ლომთათიძეს — ერთი ყველაზე უფრო დამახასიათებელი გრა-

<sup>1</sup> ვ. თოფურია, მშობლიური ენის სწავლების საკითხები საშუალო სკოლაში, II: ენის ლექსიკური შემადგენლობა, კრებ. „ქართული ენისა და ლიტერატურის სწავლების საკითხები სკოლაში“, IX, 1956, გვ. 22.

<sup>2</sup> Л. А. Реформатский, Введение в языковедение, М., 1976, с. 287.

<sup>3</sup> Р. Будагов, Введение в науку о языке, М., 1958, с. 228, 265.

<sup>4</sup> ქ. ლომთათიძე, რედუპლიკაციის ფუნქციებისათვის აფხაზურში, ენმკის მოამბე, V—VI, 1940, გვ. 115.

მატიკული მოვლენაა. რედუქციაციით იქ გამსჭვალულია როგორც მორფოლოგიის, ისე სემასიოლოგიის უბნები<sup>5</sup>.

მკვეთრად გამოხატულია რედუქციაციით სუბიექტის ან ობიექტის მრავლობითობა „თუ ზმნას ობიექტი (ერთპირიანებში — სუბიექტი) მხოლოდობითს რიცხვში აქვს, მაშინ ჩვეულებრივს, ურედუქციაციო სახეობას იყენებს, როგორც კი ეს ზმნასთან დაკავშირებული სახელი მრავლობითის გაგებას მოგვეცემს, მაშინვე ზმნის ძირი გაორკეცებულად წარმოგვიდგება“<sup>6</sup>.

ქართულში განსაზღვრებად გამოყენებულ ზედსართავ სახელთა რედუქციაციით გამოხატულია თვისების ისეთი ინტენსივობა, რომელსაც „საკმაოდ“ სიტყვით გამოვხატავთ: **თხელ-თხელი** (=საკმაოდ თხელი), **მაღალ-მაღალი** (=საკმაოდ მაღალი), **შავ-შავი** (=საკმაოდ შავი), **ხმელ-ხმელი** (=საკმაოდ ხმელი)...

ამასთან ერთად, ფუძის გაორკეცება, „ერთგვარ მაგივრობას სწევს რიცხვის გამოხატვის საქმეში“<sup>17</sup> და, მართლაც, **თხელ-თხელი, მაღალ-მაღალი, შავ-შავი, ხმელ-ხმელი, მოკლე-მოკლე**... მრავლობითობის გაგების ნიუანსითაა შეწყობილი საზღვრულთან, რომელიც, ჩვეულებრივ, მრავლობით რიცხვში დაისმის:

სუფრაზე წამდაუწუმ მოდიოდა ახალ-ახალი საქმელები (ე. ნინოშ.);

სიხარულით მოდის... წითელ-წითელი ქოლები (მ. ლორთქ.);

მირბი-მორბიან მსხვილ-მსხვილი ჭიანჭველები (რ. ინან.);

გამოჩენის ეშინოდათ წვრილ-წვრილ ვარსკვლავებს (ი. ნონ.);

თუზები პატარა-პატარა ღელეებში შესულიყვნენ ქვირითის დასაყრელად

(აკაკი);

დიდ-დიდი მოხლეებისათვის დღეობის მოხდა სავალდებულო გახადოს

(მ. ჭავჭ.);

ახალციხე ახალ-ახალი მებრძოლებით ივსებოდა (მ. ჭავჭ.);

კატო და პაპა მიხა... ბირდაბირით მოკლე-მოკლე მორებად ხერხადნენ

(გ. შატბ.)...

ფუძეგანმეორებული განსაზღვრება ბრუნვის ნიშანს დაირთავს მარტივი ფუძის დარად და საზღვრულთან ერთად იცვლება.

ფუძის რედუქციაცია მრავალ საინტერესო საკითხს აყენებს. ამ შემთხვევაში ჩვენ გვინტერესებს განმეორებული ფუძით გადმოცემული წინადადების მეორეხარისხოვანი წევრი, რომელიც თავის დანიშნულებას აფიქსების დაურთავად ასრულებს.

5 იქვე, გვ. 116.

6 იქვე.

7 ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973, გვ. 95.

სინტაქსის ისტორიამ იცის არაერთი შემთხვევა, როდესაც გაუფორმებელი ფუძე აღჭურვილია ფორმაცვალზედად სახელთა ფუნქციით. ასეთ ვითარებაში სინტაქსურ დამოკიდებულებაზე მიგვანიშნებს სიტყვათა რიგი წინადადებაში. ფორმით მდიდარ თვით ძველ ქართულ ენაში ბრუნვის ნიშანს არ ირთავს ადამიანის საკუთარი სახელი სახელობითსა და მოთხრობით ბრუნვებში. აქ ბრუნვის ნიშანთა უქონლობის საკომპენსაციოდ სახელობითსა და მოთხრობით ბრუნვებში დასმულ სახელთა ფუნქციის გამოსაცნობად ძველმა ქართულმა წინადადებაში სიტყვათა მტკიცე რიგი შემოინახა: პირველი ადგილი მოთხრობითში დასმულმა სუბიექტმა დაისაკუთრა, მომდევნო — სახელობითში დასმულმა ობიექტმა<sup>8</sup> — ისევე, როგორც ეს ამორფულ ენებშია: ფილიპე იხილა იოვანე (ვერს. 6, 10), პავლე გამორჩია შილა (მოც. 15, 40), ეს რომ შეაარამ (რუთ. 4, 19)...

სიტყვათა ასეთი რიგი შეირყა ბრუნვის ნიშანთა დართვით: როგორც კისუბიექტს ან ობიექტს გაუჩნდა ბრუნვის ნიშანი, გაიჩვენა მეორე სახელის ფუნქციაც და მოიხსნა საჭიროება მტკიცე რიგისა: წარგზავნა ისაკიაკობი (დაბ. 25, 19)... იხილა ადამ ევმან (ლიტ. ქრ. 6, 11)...

ფუძის გარკვევა ემსახურება ერთი მეტყველების ნაწილისაგან მეორის მიღებასაც. არსებით სახელთა ფუძის განმეორებით ვიღებთ რთულ ზმნისართს<sup>9</sup>, რომლის ლექსიკური მნიშვნელობა არ უდრის კომპონენტების მნიშვნელობათა ჯამს.

ქართულ ენაში ზმნისართების ერთი ჯგუფი მომდინარეობს არსებით სახელთაგან ბრუნვის ნიშანთა გაქვევებითა და ფუძესთან შერწყმით, ან ადვერბალიზაცია ხდება ზოგი ფუძის რედუბლიკაციით. ასეთ შემთხვევაში არსებითი სახელის ფუძის გარკვევით წინადადებაში გამოიხატება ადგილი, დრო ან ვითარება, რომელთაგან მიიღება წინადადების მეორეხარისხოვანი წევრები: ადგილის, დროისა და ვითარების გარემოებები, შდრ. ადგილი-ი და ადგილ-ადგილ, კარი-ი და კარ-კარ|კარდაკარ, კედელი-ი და კედელ-კედელ, მინდორ-ი და მინდორ-მინდორ, ნაპირ-ი და ნაპირ-ნაპირ, ქედ-ი და ქედ-ქედ, წყალ-ი და წყალ-წყალ|წყალდაწყალ; გზა და გზა-გზა|გზადაგზა, ტყე

<sup>8</sup> ა. შანიძე, ძველი ქართული ენა; ა. შანიძე, ა. ბარამიძე, ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა, თბ., 1936, გვ. 312; ა. კიზირია, მარტივი წინადადების შედგენილობა ძველ ქართულში, თბ., 1963, გვ. 115—117.

<sup>9</sup> ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 592.

და ტყე-ტყე..., ზაფხულ-ი და ზაფხულ-ზაფხულ; გუ-  
ლ-ი და გულდაგულ, ფეხ-ი და ფეხდაფეხ, ცხენ-ი და  
ცხენდაცხენ და ა. შ.

მნიშვნელობით ადგილ-ი = სივრცის ნაწილი დედამიწის ზედაპირ-  
ზე, მიდამო..., ადგილ-ადგილ = აქა-იქ, ალაგ-ალაგ...

კარ-ი = შემოზღუდული ადგილის ანდა შენობის, ოთახის (რაიმე  
სათავსის) შესასვლელის დასახური (ხისა, რკინისა...); კარ-კარ|კარ-  
დაკარ = კარიდან... კარზე, ერთი სახლიდან მეორეში, — ეზო-ეზო...  
და ა. შ.<sup>10</sup>.

ფუძეთა შეერთება ან უკავშირობა (ასინდეტური), ან — კავშირი-  
ანი (სინდეტური). მაგალითები:

### 1. გამოხატულია ადგილი

ადგილ-ადგილ მინდორზე გორად იღვა ქარისაგან მინანქრული თოვლი  
(ვაჟა).

რაც ერთი იყო, იგივე მეორე... შიგადაშიგ დახვევებული, ალაგ-ალაგ  
გადმოკიდებული ძუასაყით ბრაწი (ვაჟა).

აგერ გლახანი, უთუოდ ჰშიანთ, რადგან თოვლ-ჰყაპში კარ-კარ დაძრწიან  
(რ. ერისთ).

ზაქროც კედელ-კედელ იმ ხმურისაკენ მიიპარება (მ. ჯავახ).

მერცხალი... მინდორ-მინდორ დაფრინავდა (ი. გოგებ).

მათე თავისი უეცარი შვილობალით დინჯად მიდიოდა ნაპირ-ნაპირ  
(ლ. გოთ).

ლანდები... ნაპირ-ნაპირ შევიდნენ ტყეში (კ. გამს).

ფრიად საძნელო გამოდგა ზრიოკის ქედ-ქედ სვლა (ლ. გოთ).

ისინი... ქედ-ქედ გავიდნენ (ლ. გოთ).

იანკა... ჩრდილ-ჩრდილ წავიდა (გ. შატბ).

გალაქტიონი... წყალ-წყალ შეჰყვა ლორთქიფანიძეთა წისქვილის არხს  
(„ლიტ. საქ“).

კაქკაქი... წავიდა გზა-გზა (ვაჟა).

ნეტავ თქვენებრ დავდიოდე მთა-მთა, ვეძიებდე მონადირის კარებს (ხ. ბერ).

მელიამ... წამოიყვანა სორო-სორო... ყმაწვილი (ი. გოგებ).

დიდი გზა ტყე-ტყე მიდიოდა (მ. ჯავახ).

ჭაბუკი... მღვდარს ტყე-ტყე აედევნა (გ. შატბ).

ქუჩა-ქუჩა გატარებთ ღრიალითა (მ. შვალ).

ცეცომა... დეღე-დეღე წყაროსკენ მსხლის ჭაპით გასწია (ხ. შვალ).

ქიტამ... ყორე-ყორე უმოკლა და უბნის ბოლოს გზა მოუჭრა ზაზას  
(ლ. გოთ).

აღარ წვიმდა. ქალა-ქალა... მივდიოდით (გ. შატბ).

<sup>10</sup> ვემყარებით ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის რეატომეფულს, თბ.,  
1950—64.

## 2. გამოხატულია დრო

მწირისუბნელი...ხალხი ძალიან შრომისმოყვარეა... ის ზაფხულ-ზაფხულ შიდის სხვა მხარეს (გ. წერ.).

ზამთარ-ზამთარ დაწუნებულს ზაფხულში კი არ მყავს მტერი (აკაკი).

## 3. გამოხატულია ვითარება

კატა... წამოედვა ჩანგურს, ძირს ჩამოაგდო და ლუკმა-ლუკმა დაამსხვრია (აკაკი).

თუ მოგვაგნეს, სულ ლუკმა-ლუკმა დაგვჩლიჩენ (ი. გოგებ.).

უნდა დავხლიჩო კირილე ნაქერ-ნაქერ (ვაჟა).

მარგალიტის ტყუპის ცალი, ტოკავს ბალი ნება-ნება (გ. ლეონ.).

ნება-ნება მყუდროებითა და სიტყობებით ვწერო (გ. ლეონ.).

ასინდეტური რედუბლიკაციის გვერდით გვაქვს სინდეტური რედუბლიკაცია. მნიშვნელობით მათ შორის განსხვავება არ იგრძნობა, მაგრამ არის რაღაც ნიუანსი, რომლითაც პირველი განსხვავდება მეორისაგან. შდრ.: კარ-კარ და კარდაკარ, ქედ-ქედ და ქედ-დაქედ, წყალ-წყალ და წყალდაწყალ, გზა-გზა და გზადაგზა, დრო-დრო და დროდადრო...

მაგალითები:

### 1. გამოხატული ადგილი

დადის საწყალი კარდაკარ, მოწყალეებსა თხოულობს (ვაჟა).

ჩემი საცერი ქედდაქედ გადმოდოდა (გამოც.).

ის წყალდაწყალ ხტებოდა ქვიდან ქვაზე (გ. წერ.).

გზადაგზა ვიგონებდით ჩვენს საყვარელ ზანა მდინარეს (კ. გამს.).

გზადაგზა სულ საწყალი ბეჭიას უბოროტო სიკვდილი მელანდებოდა (ილია).

ტყედატყე მგელივით დადიოდა გაბენტერებული ჯაგისაგან (ვაჟა).

### 2. გამოხატულია დრო

ტაიგებიდან ნოტაო ქარი დროდადრო დაჰბერავს ხოლმე (დ. შენგ.).

ოსმალეთში... საქმე დღედადღე მწვავედება (ილია).

### 3. გამოხატულია ვითარება

პატრონი... გულდაგულ ექიდება მყარტელს (აკაკი).

თინათინი... გულდაგულ შესდგომოდა სამსონას მოკაზმევს (ე. ნინოშვი.).

მათ უსაქციელობას თავის შვილებს აყურებინებდნენ, რომ მათთვის თვალდათვალ დაენახვებიათ, თუ რა სიძაგლობაა (აკაკი).

მონადირე მიჰყვა კვალდაკვალ (აკაკი).

მხედრებს კვალდაკვალ მისდევდა ტარასი (ს. კლდ.).

არამკითხვ მთამაგე და ჭირისუფალი ჩამოუვლიდა სოფელს კომლდაკომლ (გ. ლეონ.).

მხარდამხარ დასხდნენ („ლიტ. საქ.“).

კურდღელს ფეხდაფეხ მიგწვდი (აკაკი).

ფილუას ფეხდაფეხ მოსდევდნენ ბლუნქელაშვილი, მამასახლისი და გზირი (ს. შვალ.).

ქალაქს გარეთ გაიდა ცხენდაცხენ ელიკო (აკაკი).

მხედარმა... ცხენდაცხენ გაუშვირა თასი ერთ დიდებულთაგანს (აკაკი).

ხელდახელ მოილაპარაკეს მეგობრებმა (კ. ლორთქ.).

ბაბურაულმა ხეგსურთა ხმალდახმალ ჩასვლა ურჩია (ვაჟა).

### ფუძის რედუბლიკაცია ხშირია ძველ ქართულშიც:

ყოველი, რომელი წმიდამან კრებამან და სხუათა მათ დიდებულთა კრებათა, რომელნი ადგილ-ადგილ იქმნნეს, ვანაწესეს (მც. სჯ. კან., 127, 9).

ყოველთა მათ მახლობელთა ქუეყანათა მცირედნი იპოვებდეს დაშენებულ ტყეთა შინა ადგილ-ადგილ (ავიოგრ. ძეგლ., I, 257, 11).

ქამ-ქამ ცივი სული ქრთდეს (ძვ. ქართ. ქრესტ. I, 29, 29).

ავზნებდეს მდღელი იგი შეშასა განთიად-განთიად (ლევიტ. 6, 12).

წუთ-წუთ გარე-უკმოიხალის (წარტყ. 38, 20).

ინტერესს იწვევს ისიც, რომ ზოგი განმეორებული ფუძე მხოლოდ ასინდეტურად იხმარება, ზოგი — მხოლოდ სინდეტურად.

მხოლოდ ასინდეტურია: ადგილ-ადგილ (ადგილ-ადგილ ნიჭი ეტყობოდა და არა: ადგილდაადგილ ნიჭი ეტყობოდა), კედელ-კედელ (კედელ-კედელ მიიპარება და არა: კედელდაკედელ მიიპარება), ნაპირ-ნაპირ (მიდიოდა ნაპირ-ნაპირ და არა: მიდიოდა ნაპირდანაპირ), სორო-სორო (წამოიყვანა სორო-სორო და არა: წამოიყვანა სოროდასორო), ქალა-ქალა (ქალა-ქალა მივდიოდით და არა: ქალადაქალა მივდიოდით), ზაფხულ-ზაფხულ (ზაფხულ-ზაფხულ მიდის და არა: ზაფხულდაზაფხულ მიდის), ლუკმა-ლუკმა (ლუკმა-ლუკმა დაამსხვრია და არა: ლუკმადალუკმა დაამსხვრია)... მეორე მხრივ, დამკვიდრებულია ოდენ სინდეტური ფორმები: გულდაგულ (გულდაგულ ეჭიდება და არა: გულ-გულ ეჭიდება), თვალდათვალ (თვალდათვალ დაენახვებიათ და არა: თვალ-თვალ დაენახვებიათ), მხარდამხარ (მხარდამხარ დასხდნენ და არა: მხარ-მხარ დასხდნენ) და ა. შ.

გაუფორმებელი ფუძეები გამოიყენება ისეთ შემთხვევაშიც, როცა საპირისპირო ცნებებია შეერთებული:

ზ ა მ თ ა რ - ზ ა ფ ხ უ ლ ბარადა გდია (ვაჟა).

ვიცანი მისი ერთთავად ზ ა მ თ ა რ - ზ ა ფ ხ უ ლ გაცივებული ხმა (კ. ლორთქ.).

აფიქსთა მნიშვნელობით ფუძის რედუქლიკაცია მის სიძველეზე მიუთითებს და აღრინდელი მოვლენა ჩანს. ცხადია, რედუქლიკაციას არ ექნებოდა ადგილი, თუ ენას აღმოაჩნდებოდა სათანადო აფიქსი, ამიტომ იგი დამოკიდებულების აღმნიშვნელ აფიქსთა დამკვიდრებამდეა ჩამოყალიბებული, რამდენადაც „ის დაპირისპირება, რომელიც ამჟამად არსებობს ფუძესა და აფიქსს შორის, წინათ არ არსებობდა... ყველა ერთეული ლექსიკური იყო, ენაში მხოლოდ ფუძეები გვქონდა“<sup>11</sup>.

---

<sup>11</sup> არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952, გვ. 254.